

“SAHIH AL-BUXORIY”NING MANBASHUNOSLIK VA DINIY-MA’RIFIY AHAMIYATI**Xidirova Saodat Allayorovna***Osiyo texnologiyalar universiteti**o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi magistranti*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Imom al-Buxoriyning buyuk ilmiy merosi, xususan, “Sahih al-Buxoriy” asarining manbashunoslik hamda diniy-ma’rifiy ahamiyati tahlil qilingan. Unda allomaning hadis ilmi taraqqiyotiga qo‘shgan ulkan hissasi, hadislarni saralash va tekshirishdagi ilmiy mezonlari, isnod va roviylar tizimiga bo‘lgan yondashuvi yoritilgan. Shuningdek, “Sahih al-Buxoriy”ning islomiy manba sifatidagi o‘rni, uning axloqiy-tarbiyaviy, ma’naviy va ilmiy qiymati ochib berilgan. Asarning nafaqat hadis ilmi, balki tarix, fiqh, tafsir va ma’naviyat yo‘nalishlarida ham muhim manba ekani asoslab ko‘rsatilgan. Maqolada ushbu nodir asarning bugungi kunda yoshlar tarbiyasi, sof diniy bilimlarni targ‘ib etish va milliy-ma’naviy merosni anglashdagi dolzarbligi ham yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Imom al-Buxoriy, Sahih al-Buxoriy, hadis ilmi, manbashunoslik, isnod, roviy, sahih hadis, diniy-ma’rifiy meros, islomiy manba, axloqiy tarbiya, ilmiy mezon, hadis tanqidchiligi, ma’naviy qadriyatlar.*

Imom al-Buxoriy islom tamadduni tarixida hadis ilmining eng yirik namoyandalaridan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. Uning to‘liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy bo‘lib, hijriy 194-yilda, milodiy 810-yilda Buxoro shahrida tavallud topgan. Yoshligidan ilmga nihoyatda kuchli qiziqish bildirgan Imom al-Buxoriy Qur’oni karimni, arab tilini, hadis rivoyatlarini va ularning isnod tizimini chuqur o‘rganishga kirishgan. U hali bolalik chog‘idayoq o‘tkir xotirasi, rivoyatlarni aniqlik bilan yod olishi va ilmga sadoqati bilan ajralib turgan. Otasi Ismoil ibn Ibrohim ham ilm ahllaridan bo‘lgani uchun bu oilada ilmiy muhit mavjud edi. Otasining erta vafotidan keyin onasi uning tarbiyasi va ilm olishiga katta e’tibor qaratgan. Imom al-Buxoriy o‘z ilmiy faoliyati davomida Buxoro, Marv, Nishopur, Basra, Kufa, Bag‘dod, Makka, Madina, Damashq, Misr kabi o‘sha davrning yirik ilm markazlarida bo‘lib, ko‘plab muhaddislar bilan uchrashgan, hadislarni to‘plagan, rivoyat qiluvchilar haqida ma’lumotlar yig‘gan hamda ularning ishonchliligini tekshirgan. U minglab ustozlardan ta’lim olgan bo‘lib, bu holat uning ilmiy merosining keng qamrovli va puxta asoslanganligini ko‘rsatadi. Imom al-Buxoriyning ilmiy merosi faqat “Al-Jome’ as-sahih” bilan cheklanmaydi. Uning “Al-Adab al-mufrad”, “At-Tarix al-kabir”, “At-Tarix as-sag‘ir”, “At-Tarix al-avsat”, “Xalq af’ol al-ibod” kabi asarlari ham hadis, roviylar ilmi, axloq va

aqidaga doir muhim manbalar hisoblanadi. Biroq uning nomini dunyoga mashhur qilgan, musulmon ummati orasida eng yuksak e’tirofga sazovor bo‘lgan asari aynan “Sahih al-Buxoriy”dir.

“Sahih al-Buxoriy” asarining yaratilish tarixi hadis ilmi taraqqiyotidagi eng muhim bosqichlardan biri sanaladi. Bu asar bevosita muallifning uzoq yillar davomidagi ilmiy izlanishlari, safarlari, roviylar va isnodlarni tekshirish bo‘yicha olib borgan tadqiqotlari samarasi sifatida yuzaga kelgan. Rivoyatlarga ko‘ra, Imom al-Buxoriy ustozlaridan biri Ishoq ibn Rohavayhning “qani endi Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning faqat sahih hadislarini jamlagan alohida bir kitob bo‘lsa edi” degan mazmundagi fikridan ruhlangan. Ana shu niyat keyinchalik “Al-Jome’ as-sahih”ning yaratilishiga turtki bo‘lgan. Muallif mazkur asarni yozishda juda yuksak ilmiy mezonlarga tayangan, har bir hadisni kitobga kiritishdan oldin tahorat qilib, istixora va tafakkur bilan ish tutgani haqidagi ma’lumotlar uning bu asarga naqadar mas’uliyat bilan yondashganini bildiradi. Asarning tuzilishi ham nihoyatda puxta. Unda hadislar fiqhiy mavzular asosida bob va kitoblarga ajratilgan bo‘lib, imon, tahorat, namoz, zakot, ro‘za, haj, nikoh, savdo-sotiq, axloq, tafsir, tarixiy voqealar va boshqa ko‘plab masalalar qamrab olingan. Shuning uchun ham “Sahih al-Buxoriy” oddiy hadis to‘plami emas, balki diniy-ilmiy, huquqiy, axloqiy va tarbiyaviy masalalarni qamrab olgan mukammal ensiklopedik manba sifatida namoyon bo‘ladi. Asardagi bob sarlavhalari ko‘pincha Imom al-Buxoriyning o‘z ijtimodiy qarashlarini ham ifodalaydi. Demak, asar nafaqat rivoyatlar majmui, balki muallifning nozik ilmiy tafakkuri, fiqhiy mulohazalari va hadislarni tushunishdagi chuqur yondashuvini ham aks ettiradi.

Asarning manbashunoslik ahamiyati nihoyatda yuksakdir. Chunki “Sahih al-Buxoriy” hadislarni jamlash va tartibga solishda islom manbashunosligining eng mukammal namunalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Manbashunoslik nuqtayi nazaridan ushbu asarning asosiy qiymati shundaki, unda hadislarning matni bilan bir qatorda, ularni yetkazgan roviylar zanjiri, ya’ni isnod juda katta e’tibor bilan qayd etilgan. Islom ilmlarida manbaning ishonchliligi, avvalo, uning sanadiga bog‘liq bo‘lgan. Imom al-Buxoriy aynan mana shu tamoyilni eng oliy darajada amalga oshirdi. U faqat eshitilgan yoki ommaviy ravishda tarqalgan rivoyatlarni emas, balki sahihlik mezonlariga javob beradigan, isnodi uzluksiz, roviylari adolatli va zabtli, matni esa nuqsonsiz bo‘lgan hadislarni tanlab oldi. Shu bois “Sahih al-Buxoriy” keyingi asrlarda nafaqat hadis ilmi, balki tarix, fiqh, tafsir, axloq va islom madaniyati bo‘yicha tadqiqotlarda ham birlamchi manbalardan biri sifatida qaraldi. Ushbu asar musulmon jamiyatining ilk davri, Payg‘ambar alayhissalom sunnati, sahobalar hayoti, diniy amaliyotlar va ijtimoiy-axloqiy munosabatlar haqida aniq va ishonchli ma’lumotlar beruvchi fundamental manbadir. Manbashunoslikning asosiy talabi bo‘lgan manbani

tekshirish, solishtirish, ichki va tashqi tahlil qilish tamoyillari Imom al-Buxoriy faoliyatida amaliy ko‘rinish olganini ko‘rish mumkin.

Hadislarni saralash va tekshirish usullarining ilmiy asoslari Imom al-Buxoriy merosining eng buyuk jihatlaridan biridir. U hadis ilmini shunchaki eslab qolish va ko‘chirishdan iborat deb bilmagan, balki uni qat’iy ilmiy mezonlarga asoslangan mustaqil fan darajasiga ko‘targan. Avvalo, hadisni qabul qilishda isnodning uzluksiz bo‘lishi talab etilgan. Ya’ni hadisni rivoyat qilgan har bir roviy o‘zidan oldingi roviy bilan uchrashgan yoki undan eshitgan bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, roviylarning adolati, ya’ni ularning halolligi, taqvodorligi, yolg‘ondan uzoqligi va diniy-axloqiy fazilatlari sinchiklab o‘rganilgan. Uchinchidan, roviylarning zabti, ya’ni xotirasi, aniqligi, eshitgan narsani buzmasdan yetkazish qobiliyati muhim mezon bo‘lgan. To‘rtinchidan, hadis matni boshqa ishonchli rivoyatlarga zid bo‘lmasligi, yashirin nuqsonlardan holi bo‘lishi lozim edi. Imom al-Buxoriy ushbu tamoyillar asosida yuz minglab hadislar ichidan faqat eng ishonchli qismini saralab olgan. Shu tariqa u hadis tanqidchiligi, roviyshunoslik va isnod tahlili sohalariga ulkan hissa qo‘shgan. Bu usullar bugungi zamonaviy ilmiy metodologiya bilan qiyos qilinganda ham manbani verifikatsiya qilish, ma’lumotning kelib chiqishini tekshirish, vositachilar ishonchliligini aniqlash kabi ilmiy tamoyillarga yaqin turadi. Demak, Imom al-Buxoriy faoliyatida ilmiy tanqid, tahlil va saralashning nihoyatda ilg‘or ko‘rinishini kuzatish mumkin.

“Sahih al-Buxoriy”ning islomiy manba sifatidagi o‘rni benihoya yuksakdir. Islom dinida Qur’oni karim asosiy va mutlaq manba bo‘lsa, Payg‘ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamning sunnatlari uni sharhlovchi, to‘ldiruvchi va amaliyotga tatbiq etuvchi ikkinchi muhim manba hisoblanadi. Shu jihatdan hadis to‘plamlarining ishonchliligi butun islomiy bilimlar tizimi uchun g‘oyat muhim bo‘lgan. “Sahih al-Buxoriy” musulmon ulamolari tomonidan Qur’ondan keyingi eng ishonchli kitob sifatida e’tirof etilgani bejiz emas. U fiqhiy hukmlar chiqarishda, aqidaviy masalalarni tushuntirishda, ibodat va muomalotga oid qoidalarni belgilashda asosiy manbalardan biri sifatida xizmat qilgan. Mazkur asar sunniy islom tafakkurida alohida mavqega ega bo‘lib, hadis ilmi bo‘yicha eng yuqori mezon sifatida qabul qilingan. Ulamolar asrlar davomida bu asarga sharhlar bitgan, undan hukmlar va xulosalar chiqargan, talabalarga dars bergan. Demak, “Sahih al-Buxoriy” islom tafakkurining rivojlanishi, diniy amaliyotlarning barqarorlashuvi va sunnatning saqlanib qolishida g‘oyat katta tarixiy vazifani bajargan. Asardagi hadislar musulmonlarning kundalik ibodati, oilaviy munosabatlari, iqtisodiy faoliyati, axloqiy me’yorlari va jamiyatdagi xulq-atvorini belgilashda muhim rol o‘ynagan.

Asarning diniy-ma’rifiy ahamiyati va axloqiy tarbiyadagi roli ham nihoyatda katta. “Sahih al-Buxoriy”da insonning ichki dunyosi, niyati, e’tiqodi, muomalasi va jamiyatdagi o‘rniga daxldor ko‘plab hadislar jamlangan. Ularda halollik, rostgo‘ylik, sabr, shukur, hayo, saxovat,

ilmga muhabbat, ota-onaga hurmat, qo‘ni-qo‘shniga yaxshilik, yetim va miskinlarga mehr-shafqat, adolat, kechirimlilik kabi yuksak fazilatlar ulug‘lanadi. Bu jihatdan asar nafaqat diniy bilim manbai, balki komil insonni tarbiyalovchi buyuk ma‘naviy dastur hisoblanadi. Ayniqsa, bugungi kunda yoshlar tarbiyasida, ularni ezgulik, ma‘rifat, halol mehnat va vatanparvarlik ruhida voyaga yetkazishda “Sahih al-Buxoriy”dagi g‘oyalar katta ahamiyat kasb etadi. Unda ilm olishning fazilati, niyatning pokligi, amalda ixlosli bo‘lish, odob va muomala madaniyatiga rioya qilish haqida keltirilgan hadislar ta‘lim-tarbiya jarayonida muhim ma‘rifiy asos bo‘la oladi. Asardagi axloqiy qarashlar insonni faqat ibodatga emas, balki jamiyat oldidagi mas‘uliyatni his etishga, boshqalarga foyda keltirishga, o‘z nafsini tarbiyalashga va ma‘naviy poklanishga undaydi. Shu sababli “Sahih al-Buxoriy” diniy-ma‘rifiy tarbiyaning bebaho manbasi sifatida ham doimo qadrlanib kelgan.

“Sahih al-Buxoriy”ning bugungi kundagi ilmiy va ma‘naviy ahamiyati ham yanada ortib bormoqda. Globallashuv, axborot oqimining kuchayishi, turli g‘oyaviy tahdidlar va ma‘naviy bo‘shliqlar yuzaga kelayotgan zamonda ishonchli diniy manbalarga tayanish ehtiyoji kuchaymoqda. Ana shunday sharoitda “Sahih al-Buxoriy” musulmon jamiyatiga sof e‘tiqod, to‘g‘ri tushuncha va sog‘lom ma‘naviyatni taklif etuvchi eng muhim manbalardan biri bo‘lib qolmoqda. U diniy bilimlarni asossiz da‘volardan, soxta rivoyatlardan va noto‘g‘ri talqinlardan himoya qiladi. Shu bilan birga, asar ilmiy tadqiqotlar uchun ham ulkan ahamiyatga ega. Bugungi kunda sharqshunoslik, islomshunoslik, manbashunoslik, tarix, fiqh va axloq falsafasi yo‘nalishlarida “Sahih al-Buxoriy” yuzasidan ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Turli tillarga tarjima qilinishi, sharh va izohlar bilan nashr etilishi, xalqaro konferensiyalar va ilmiy markazlarda o‘rganilishi bu asarning umuminsoniy ilmiy-madaniy meros sifatidagi mavqeini ko‘rsatadi. O‘zbekiston zaminidan yetishib chiqqan buyuk alloma sifatida Imom al-Buxoriy merosi milliy o‘zlik, tarixiy xotira va ma‘naviy tiklanish jarayonida ham alohida o‘rin tutadi. Uning nomi bilan atalgan ilmiy markazlar, ziyorat maskanlari va tadqiqotlar xalqimizning buyuk ajdodlar merosiga hurmatini namoyon etadi. Xulosa qilib aytganda, “Sahih al-Buxoriy” hadis ilmining eng yuksak namunasi, islom manbashunosligining mustahkam poydevori, diniy-ma‘rifiy tarbiyaning bebaho manbai va bugungi kun uchun ham dolzarbligini yo‘qotmagan buyuk ilmiy merosdir. U nafaqat musulmonlar uchun diniy-amaliy dastur, balki insoniyat uchun rostgo‘ylik, ilmiy halollik, axloqiy poklik va ma‘naviy barkamollikka chorlovchi ulug‘ asar sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ал-Бухарий, Мухаммад ибн Исмоил. Ал-Жомий ас-сахих: в 9 т. / Мухаммад ибн Исмоил ал-Бухарий; тахк. Мухаммад Зухайр ибн Носир ан-Носир. – Бейрут: Дар Тавк ан-Нажот, 1422 х.
2. Ал-Бухарий, Мухаммад ибн Исмоил. Ал-Адаб ал-муфрад / Мухаммад ибн Исмоил ал-Бухарий. – Бейрут: Дар ал-Башаир ал-Исламийя, 1989.
3. Ал-Бухарий, Мухаммад ибн Исмоил. Ат-Тарих ал-кабир: в 8 т. / Мухаммад ибн Исмоил ал-Бухарий. – Хайдарабад: Даират ал-маариф ал-Османия, 1941–1958.
4. Азамий, М. М. Исследования по ранней хадисной литературе / М. М. Азамий. – Бейрут: Ал-Мактаб ал-Ислами, 1980.
5. Ас-Субхий, Такиюддин Абу Наср. Табакат аш-шафия ал-кубра / Такиюддин ас-Субхий. – Бейрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 1999.
6. Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази. Расмий сайт. – Самарқанд, 2026.
7. Имом ал-Бухорий // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002–2006.
8. Siddiqi, M. Z. Hadith Literature: Its Origin, Development and Special Features / M. Z. Siddiqi. – Cambridge: Islamic Texts Society, 1993.
9. Juynboll, G. H. A. Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith / G. H. A. Juynboll. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
10. Brown, J. A. C. Hadith: Muhammad’s Legacy in the Medieval and Modern World / J. A. C. Brown. – Oxford: Oneworld Publications, 2009.
11. Қодиров, А. Ҳадис илми ва унинг манбашунослик асослари / А. Қодиров. – Тошкент: Movarounnahr, 2018.
12. Ҳасанбоев, О. Имом ал-Бухорий ва ҳадис илми тараққиёти / О. Ҳасанбоев. – Тошкент: Akademnashr, 2020.